

İSLAM HUKUKUNDA ELEKTRONİK ORTAMDA AKİTLEŞME

Arif ATALAY*

Özet

İslâm Hukukunda icabın kamuya yöneltilmesinin mümkün olduğunu ve bu yolla akdin kurulabileceğini kabul etmek gerekir. Buna göre bir satıcının malı üzerine etiket koyması ve benzeri suretlerden biriyle teşhir etmesi icap sayılır ve bunu kabule ehliyet sahibi herkes yetkilidir. Akitlerin oluşturulmasında esaslı bir prensip olan karşılıklı rıza/terâdî şartı gerçekleşmiş olmaktadır. İslâm Hukukunun rıza, zorluğu giderme, örf ve âdetleri dikkate alma gibi prensipleri bu kanaati desteklemektedir. Ayrıca modern iletişim araçlarıyla söz, işaret, yazı, teâti, sükût gibi irade beyanı vasıtaları arasında sıkı bir bağlantı vardır. İnternet ve diğer elektronik araçlarla kurulan akitlerde gerekli olan unsurlar klasik usullerle kurulan akitlerdeki gibi icab ve kabuldür. Tarafların icab ve kabul şeklindeki karşılıklı beyanları birbirine uygun olduğu zaman sözleşme kurulur. Bu uyuşma elektronik sözleşmeler için de aranan bir şarttır.

Anahtar Kelimeler: Akit, elektronik ortam, hukuk, rıza.

MAKE MUTUAL CONTRACT ELECTRONICALLY IN THE ISLAMIC LAW

Abstract

The sake of Islamic law that it is possible to be directed to the public and should be accepted in this way can be established actin. Accordingly, considered one of the requirement to display the label put on the property and the like by a vendor and license holder is authorized to accept it all. Mutual consent, a principle based on the creation of Contracting / Teradi condition is fulfilled. Consent of Islamic Law, removal of difficulties, such as customs and practices take into account the principles supporting this conclusion. Moreover, the modern communication tools, sign, text, exchanged, there is a close link between the declaration of means, such as silence. What is required in the contract such as the Internet and other electronic means established by the contract and admission requirement established in a conventional manner. Mutual declaration in the form of offer and acceptance contract party is established when there is a perfect match. This match is also a requirement for electronic contracts sought.

Key words: Contract, electronically, law, consent.

* Dr., Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, Mehmet Emin Tuna Ortaokulu, Şarkışla/Sivas, atalay69@hotmail.com

I. Elektronik Ortamda Akidleşme

Borçlar Hukuku anlamında *sözleşme*; *iki tarafın karşılıklı ve birbirlerine uygun iradeleri sonucu kurulan bir hukuki işlemdir*. Bu tanım üzerinde düşünüldüğünde, iradelerin nasıl karşılaşması gerektiği ve iki irade arasındaki uyumun nasıl tespit edileceği sorunu akla gelmektedir. Bu bağlamda hazırlar arasında yapılan sözleşmede bir sorun çıkmayacaktır. Ancak bir arada olmayan ya da olamayan bireylerin kurmak istediğinde oldukları bir Borçlar Hukuku sözleşmesi açısından izaha gerek duyulmaktadır.¹

Günümüzde uluslararası ticaret ilerlemiş, hacimli miktarlarda mallar ve hizmetler alınıp yüksek meblağlarda ödemeler yapılmaktadır. Bu tür ticari faaliyetleri klasik dönemlerdeki gibi gerçekleştirmek toplumu sıkıntıya sokacak ve güvenlik ortamını riske sokacaktır. Bu durumda akit meclisi icap, kabul ve kabz gibi akitlerin olmazsa olmazları da klasik dönemlerdeki şekliyle olmayacaktır. İşte elektronik ortamı sağlayan internet ve diğer modern iletişim araçlarıyla yapılan akitleşme konusunda rızâilik, teysir/kolaylaştırma, maslahat/yararlılık düşüncesini gözetme gibi İslâm Hukukunun prensiplerini temel almamız gerekir. Ancak konumuz gereği biz bunların ayrıntılarına girmeyeceğiz, yeri geldikçe işaret etmekle yetineceğiz.

A. İnternet ve Elektronik Ticaret

Bu tür sanal ortamlarda akitleşmenin nasıl gerçekleştiğini somutlaştırmamız için öncelikle internetin ve elektronik ticaretin tanımını yapmamız gerekmektedir. Zira klasik dönemlerdeki ticarî ilişkilerle internet ya da elektronik ortamda yapılan ticaretin ortam ve şartlarını zihnimize şekillendirmemiz *modern ortamlardaki akitleşme* konusunu somutlaştırmamıza yardımcı olacaktır.

1. İnternet

*İnternet, birden fazla haberleşme ağının birlikte meydana getirdikleri; metin, resim, müzik, grafik ve buna benzer dosyalar ile bilgisayar programlarının ve dijital ortamda depolanabilen her türlü verinin paylaşıldığı ve bilgisayar ile karşılıklı olarak iletildiği, bilgisayarlar arasında kurulmuş bir ağlar ağıdır.*² Yapılan diğer tanımların da birleştikleri ortak nokta; internetin bir *ağlar ağı* olmasıdır.³

¹ Uyumaz, Alper, Elektronik Sözleşmelerin WEB Siteleri Aracılığıyla Kurulması ve Bu sözleşmelerin İfası, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, İzmir 2007, IX, 907.

² Savaş, Abdurrahman, *İnternet Ortamında Yapılan Sözleşmeler*, Konya 2005, s. 8.

³ Atalay, Arif, *İslam Hukukunda Kabz*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2012, s. 171.

Bunun dışında bir de *intranet* vardır. İtranet; bir kurum veya bina içindeki bilgisayarların network⁴ ile birbirlerine bağlanmasından oluşur; internetin özel bir firmaya da şirkete tahsis edilmiş halidir.⁵

İnternet ve İtranet kavramlarının yanında son zamanlarda yeni gelişen bir kavram da *extranettir*. Extranet; bir kuruluşun, müşteri ve hammadde aldığı, iş yaptığı diğer firmalar ile olan çevre ağını ifade etmektedir. İtranet ve internet arasında bir köprü olarak tanımlamak da mümkündür.⁶

2. Elektronik Ticaret

a. Tanımı

Elektronik ticaretin yani sözleşmenin internet ortamında kurulması ve bunun sonucu olarak ifanın da yine internet ortamında yapılması durumunda elektronik ticaret karşımıza çıkmaktadır. Doğrudan elektronik ticaretin konusunu o anda fiziki varlığa sahip olmayan mallar ile hizmetler oluşturmaktadır.⁷

Elektronik ticaretin kapsadığı alan ve gerçekleşmesine yardımcı olan araçların çoğalması yanında, bu alanda yapılan işlemlerin de gün geçtikçe artması, elektronik ticaretin net bir tanımını ortaya koymayı zorlaştırmıştır. Buna rağmen konu hakkında şöyle bir tanım ortaya koymamız mümkündür: *İnternet üzerinden ve bilgisayar desteği ile telekomünikasyon teknolojisi kullanılarak mal satılması ve hizmet sunulması, ürünlerin ve hizmetlerin tanıtılması ve bunların ticari amaçlarla piyasaya arz edilmesi, satışlarının yapılması ve satış bedellerinin tahsis edilmesi*, olarak ifade edilmektedir.⁸

b. Elektronik Ticarete Taraflar

Elektronik ticaret, ticari ilişkiye giren kişilerin sıfat ve yapılarına göre farklı türlere ayrılmaktadır. Elektronik ticaretin her iki tarafını da bir işletmenin oluşturması durumunda B2B (business to business) olarak adlandırılan işletmeden işletmeye elektronik ticaret gündeme gelmektedir. Elektronik ticaretin her iki tarafını da tüketicilerin oluşturması C2C (consumer to consumer) olarak isimlendirilen tüketiciler arası elektronik ticareten söz edilmektedir. Taraflardan birisini bir işletmenin, diğer tarafı da tüketicinin oluşturması durumunda ise B2C (business to consumer) adı verilen, işletmeden tüketiciye elektronik ticaret ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bir tarafını devletin

⁴ Bilgisayarları bir birlerine bağlayarak veri iletişimi sağlayan ağıdır. bkz. <http://enformatik.com.edu.tr/bulusumsozluk.htm>

⁵ Savaş, s. 8.

⁶ Savaş, s. 9.

⁷ Şenocak, Zarife, "Dijital İmza ve Dijital İmzanın Borçlar Kanunu Hükümleri Açısından Ele Alınması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2001, L/2, s. 97.

⁸ Savaş, s. 66.

diğer tarafını da tüketici veya işletmelerin oluşturulduğu elektronik ticaret türleri de ortaya çıkmaktadır.⁹

Elektronik ticarete de taraflarda ehliyet aranmaktadır. Alım-satım yapan kimsenin mümeyyiz olması gerekir. Ancak günümüz hukukuna göre sözleşmelerin kurulabilmesi için taraflardan her ikisinin de birbirlerini tanımaları gerekli değildir. Sokaklardaki para atılınca gazete, yiyecek, içecek vb. otomatlarda jeton ve kart ile alışveriş yapan kimsenin sarhoş olduğu ve yaptığı sözleşmenin geçersiz olduğu husus önemli değildir. Çünkü bu şekilde kurulan sözleşmelerde taraflar edimlerini¹⁰ ifa etmekte ve bu edimlerin geri alınması, iadesi bazen mümkün olmamaktadır. Yine son zamanlarda ülkemizde yaygınlaşan elektronik bilet uygulaması ile henüz ulaşım aracına dahi binmeden ödeme yapılmaktadır. Böyle bir durumda bu ödemeyi toplu taşıma aracının durağına girerken yapan kişinin çocuk ya da temyiz kudretini kaybedecek kadar alkol almış birisi olması durumunda sözleşmenin zayıf tarafı olan yolcunun korunması gerektiği için MK. m. 2'deki dürüstlük kuralı gereği bu sözleşmenin ayakta tutulması mümkün olmaktadır.¹¹

Bir çocuğun evde, babasının bilgisayarından, onun kredi kartı bilgilerini girerek pornografik içerikli veya borsa ile ilgili ücretli bir siteye abone olması durumunda, abonelik bedelinin çocuktan veya babasından ne şekilde tahsil edilebileceği sorunu ile karşılaşılabilir.¹² Bu durumda ebeveynlerin çocuklarının internete girişlerini kontrol etmeleri gerektiği ve internete bağlanma hususunda bilgisayarlarında tıklama ile kullanıcı adı şifresini otomatik olarak tamamlayarak bağlantı sağlayan programlar kullanmamaları gerektiği de ifade edilmektedir.¹³

c. Elektronik Ticarete İcab ve Kabul

Bu araçlarla yapılan akitlerde arada mekân farklılığı ve uzun mesafe bulunsa da icab ve kabulün irtibatı hazırlar arasında olduğu gibi meydana gelir. Bu yolla yapılan akitlere kuruluş anı bakımından hazırlar arası akit hükümlerinin uygulanması gerekir.

⁹ Savaş, s. 97.

¹⁰ “Edim” deyimi borcun konusunu, borçlanılan hususu ifade eder. Daha somut bir açıklama ile edim, borçlu tarafından teahhüd edilen bir verme'den, bir yapma'dan veya bir yapmama'dan ibarettir. Edimin uygun bir şekilde yerine getirilmesine ise ifa diyoruz. bkz. Tekinay/ Akman/ Burcuoğlu/ Altop, Selâhattin Sulhi/ Sermet/ Haluk/ Atilla, *Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul 1988, s. 1008.

¹¹ Yavuz, Cevdet, *Türk Medeni Kanunu*, İstanbul 2008, s. 3; Savaş, s. 142.

¹² Özdemir Kocasakal, Hatice, *Elektronik Sözleşmelerden Doğan Uyuşmazlıkların Çözümünde Uygulanacak Hukukun ve Yetkili Mahkemenin Tespiti*, İstanbul 2003, s. 91.

¹³ Savaş, s. 144.

Çağımızdaki yasalar ve İslâm Hukuku araştırmacıları bu hususun kabulünde birleşmektedir.¹⁴

İcab, hukukî bir tasarrufu inşa için ilk söylenen sözlü beyana denilir. Kabul ise, icab beyanından sonra söylenen sözlü beyandır. İcab akti meydana getirir; kabul onu tamamlar.¹⁵ İcab, sözleşmenin yapılması teklifini içeren ve bu amaçla muhataba iletilen, muhatabın kabulü ile sözleşmenin kurulmasını sağlayan tek taraflı bir irade beyanıdır. Buna bağlı olarak karşı tarafın peki, tamam veya evet vb. ifadelerle beyanını açıkladığında sözleşme kurulmuş olur. İcab, hüküm ifade etmesi için muhataba yöneltilmeli ve ona varmalıdır. Beyanın muhataba ulaşmasından maksat öğrenilmesi değil onun hukuku alanına girmesidir.¹⁶

İcab bir şahsa yapılabileceği gibi, belli bir topluma ya da tüm topluma/aleni icab yapılabilir. Bir malın fiyatını üzerine yazmak suretiyle bir mağazanın vitrininde sergilenmesi umuma yapılmış bir icaptır.¹⁷ Nitekim BK'da “semenini göstererek emtia teşhiri, kaideten icap addolunur”¹⁸ yolundaki karine dolayısı ile aksine bir nitelendirmeye sebep olacak somut kayıtlar bulunmadığı hallerde, malın tüm ayrıntılarını içeren ve fiyatını da gösteren bilgilerin bulunduğu web sayfasını icap olarak nitelendirmek doğru olur. İşin niteliği bakımından, ödeme ve teslim şartlarının ayrıca önem taşıdığı dikkate alınacak olursa, bu gibi bilgilerin de yer aldığı bir web sayfası ancak icap olarak kabul edilecektir.¹⁹ İcabın televizyon, radyo, gazete gibi tek yönlü veya interaktif tv. ve İnternet gibi iki yönlü iletişim araçları ile umuma açıklanması da mümkündür.²⁰

Web sayfasından yapılan beyanların icap olarak değerlendirilmesi durumunda, sayfayı ziyaret eden kişinin beyanını da kabul olarak değerlendirmek gerekir. Web üzerinden yapılan sözleşmelerin bazılarının kurulması için tıklama yerine muhatabın kabul beyanını açık bir şekilde klavye kullanmak suretiyle yapması gerekir. Muhatap yazmış olduğu bu beyanı, icapta bulunana enter tuşuna basmak suretiyle yollayarak sözleşme kurulmaktadır.²¹

¹⁴ İbrahim, Muhammed Akle, “Hukum’ü icrâi’l-ukûd bi vesâili’l-ittisâl el-hadîse/el-hâtif, el-bark, et-teleks fî dav’i’ş-şeriâ ve’l-kanûn”, *Mecelletü’ş-şeriâ ve’d-dirâsât el-islâmiyye*, Kuveyt Üniversitesi İslâm Hukuku ve İslâm Araştırmaları Fakültesi yayını, yıl: 3, sayı: 5, Kuveyt 1986, s. 131.

¹⁵ Mecelle, md. 101-102; ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, İstanbul 1330, I, 211-213.

¹⁶ Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, *Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümleri*, İstanbul 1988, s. 108; Savaş, s. 165.

¹⁷ Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, s. 110; Savaş, s. 166.

¹⁸ BK md. 7/f.3.

¹⁹ Sözer, Bülent, *Elektronik sözleşmeler*, s. 41.

²⁰ Özdemir Kocasakal, s. 55; Savaş, s. 166.

²¹ Özdemir Kocasakal, s. 66; Savaş, s. 235; Falcıoğlu, Mete Öztürk, *Türk Hukukunda, Elektronik Satım Sözleşmesi ve Kuruluşu*, Ankara 2004, s. 188.

İcabın hitap içermesinin bu tip ticarî ilişkilerde sıkıntıya yol açacağı sebebiyle itirazlar olabilir. Ancak Mâlikî mezhebine ait kaynaklarda icabın sadece muayyen bir kişiye yapılmayacağı aynı zamanda icabın kamuya yöneltilebileceği açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla icabın muayyen şahsa yöneltilmesi şartının aranmadığı anlaşılmaktadır.²² Günümüz İslam Hukukçularından Karadâğî de icabın hitap içermesini şart koşturmak gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre bu konuda ileri sürülmesi gereken yegâne şart -bir veya daha fazla kişi de olsa, belirli veya belirsiz kişiler de olsa genele de olsa- karşı tarafın biliniyor olmasıdır. İcabın hazırlar arasında yapılan akitte de olsa gaipler arasında yapılan akitte de olsa, karşı tarafın biliniyor olması veya icabın kamuya yöneltilmesi şarttır. Bu konuda esas alınabilecek ölçüler örf ve âdete göre belirlenebilir. Ayrıca icabın örfen bilinen belirli bir süre bağlayıcı olması gerekir.²³

Bu bilgiler ışığında özellikle günümüz şartları dikkate alındığında, İslâm Hukukunda icabın kamuya yöneltilmesinin mümkün olduğunu ve bu yolla akit kurulabileceğini kabul etmek gerekir. Buna göre bir satıcının malı üzerine etiket koyması ve benzeri suretlerden biriyle teşhir etmesi icap sayılır ve bunu kabule ehliyet sahibi herkes yetkilidir. Akitlerin oluşturulmasında esaslı bir prensip olan karşılıklı rıza/*terâdî* şartı gerçekleşmiş olmaktadır. İslâm Hukukunun rıza, zorluğu giderme, örf ve âdetleri dikkate alma gibi prensipleri bu kanaati desteklemektedir.²⁴ Ayrıca modern iletişim araçlarıyla söz, işaret, yazı, teâti, sükût gibi irade beyanı vasıtaları arasında sıkı bir bağlantı vardır. İnternet ve diğer elektronik araçlarla kurulan akitlerde gerekli olan unsurlar klasik usullerle kurulan akitlerdeki gibi icap ve kabuldür. Tarafların icap ve kabul şeklindeki karşılıklı beyanları birbirine uygun olduğu zaman sözleşme kurulur. Bu uyuşma elektronik sözleşmeler için de aranan bir şarttır.²⁵

Bu kapsamda internet, televizyon, gazete, radyo gibi bütün basın yayın organları ile yapılan duyurularda ortaya konan akit teklifleri birer icaba davettir.²⁶

“Modern iletişim araçlarıyla yapılan akitlerde icapçının icabından döndüğünün bilinmemesi akit için bir tehlike oluşturur” şeklinde bir itiraz olabilir. Burada olayı çevreleyen şartların veya muamelenin özelliğinin delaletiyle de süre belirlendiği durumunu dikkate alarak Mâlikîlerin çoğunluğuna göre, icab tek başına bağlayıcıdır;

²² Bkz. Desûkî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafе (v. 1230/1815), *Haşiyetü'd-Desûkî alâ ş-Şerhi'l-kebir*, Darü'l- Fikr, yy, ts, II, 5-6.

²³ Karadâğî, Ali Muhyiddin, *Mebdeü'r-ridâ/Dirâse mukaarane fi'l-fikhi'l-islâmî ve'l-kanûni'l-medenî*, Beyrut 1985, II, 1079.

²⁴ Dönmez, İbrahim Kâfi, “İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları İle Yapılan Akitler”, *İLAM Araştırma dergisi*, Sayı: 1, Ocak-Haziran 1996, s. 15.

²⁵ Savaş, s. 164.

²⁶ Savaş, s. 164.

örfen karşı tarafa tanınması gerekli süre içinde icaptan rücû geçerli olmayıp bu süre içinde icaptan dönülmüş olsa bile karşı tarafın kabulü ile akit tamam olur.²⁷

Ayrıca akit meclisinden anlaşılının icap ve kabul arasındaki irtibatı sağlayan zaman ve mekân birliğidir.²⁸ Hanefî hukukçu Kâsânî bu konuda, tarafların düşünme taşınma ihtiyacı dikkate alınmaksızın zaman konusunda sıkı şekilci davranmanın akit yapma kapısının kapanmasına yol açacağını, dolayısıyla bu konuda zaruret prensibine dayanılarak hükmün yumuşatıldığını belirtmektedir.²⁹

Bu denge dikkate alınarak Hanefî mezhebinde, icap ile kabul arasında fevriyet şartı koşulmamış, akit meclisinin devam ettiğine hükmedileceği süre içinde kabul halinde icabın varlığını koruması esası kabul edilmiştir. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde de hüküm böyledir.³⁰

Günümüz İslâm Hukuku araştırmacıları genellikle çoğunluğun görüşünü İslâm Hukukunun ilkelerine ve maslahata daha uygun bulmaktadır. Çağımızdaki kanunlaştırmalarda da daha çok bu görüş esas alınmıştır.³¹

Bu açıklamalar gösteriyor ki, icap ile kabul arasındaki irtibat maddi değil hükmîdir. Yine aynı şekilde gaipler arasında yapılan akitte de meclis birliği hakiki değil hükmîdir.³² Haber ve elçi vasıtasıyla yapılan akitlerde meclis icabın karşı tarafa iletilmesi ile telgraf, teleks, faks ve mektupla yapılan akitlerde de bunların karşı tarafa okunduğu her yer ve zaman akit meclisi olmaktadır. Yazı ve elçinin karşı tarafa ulaştığı meclis satım akdinin yapıldığı meclis sayılır. Bu durumda hükmen icapçının iradesini nakletmiş sayılır ve icapçı bizzat akit meclisinde hazır bulunmuş gibi kabul edilir.³³ İcabın yöneltildiği kişinin bunu kabul edip etmemekte serbest oluşu/hıyârü'l-kabul bakımından hazırlar arasında olmasıyla gaipler arasındaki fark yoktur. İcabın

²⁷ İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed Mısrî (v. 970/1563), *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Kahire 1311, V, 228; Hattâb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (v.954/1547), *Mevâhibü'l-celîl*, IV, 241; Mahmasânî, Subhî, *en-Nazarriyyetü'l-âmmе li'l-mûcebât ve'l-ukûd fiş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut, II, 39; Düreynî, es-Seyyid Neş'et İbrahim (v. 206/823), *et-Terâdi fi ukûdi'l-mubâdelât el-mâliyye*, Cidde 1402/ 1982, s. 272-274.

²⁸ Satım sözleşmesi esas alınarak akit meclisi şöyle tanımlanmıştır: "Meclis-i bey' pazarlık için olunan ictimâdır", *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, md. 181

²⁹ Kâsânî, V, 137.

³⁰ İbn Nüceym, V, 293; Hattâb, IV, 240.

³¹ Karadâğî, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, II, 1079.

³² Dönmez, a.g.m, s. 28.

³³ Mecelle, md. 69, 173; Kâsânî, Alaüddin Ebû Bekir b. Mes'ud (v. 587/1191), *Bedâi'u's-sanâi fi tertibi's-şerâi'*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), V, 138; İbnü'l-Hümâm, Kemaluddin Muhammed b. Abdilvâhid Sivasî (v. 861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Fikr), V, 79, V, 462, Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed (v. 1391/1971), *Masâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1990, II, 50; Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1991, II, 95; Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 1993, s. 222.

muhatapı bunu dilerse kabul eder, dilerse reddeder.³⁴ Ayrıca Kâsânî'nin akit meclisi hakkındaki şu sözünü de unutmamak gerekir: "Meclis dağımları toplar."³⁵

d. Elektronik Ticarete Mahal

Elektronik ortamda kurulan sözleşmeler mal satımına veya hizmet sunumuna ilişkin olabildiği gibi bilgi temin edilmesi için de olabilir.³⁶

Elektronik sözleşmelerin konusunu sadece taşınırlar oluşturabilir.³⁷ Nitekim TKH.m.3/c'de mal, *alışverişe konu olan taşınır eşya* olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla günümüzdeki mevzuatta elektronik sözleşme ile taşınmaz/gayrimenkul satımı gerçekleştirme imkânı tanımamaktadır.³⁸

Menkul mal fiziki varlığa sahip olan mallarla beraber depolanabilen doğal güçleri ve bu kapsamda herhangi bir veri taşıyıcı üzerinde depolanabilen³⁹ bilgisayar programı ve dijital ürünleri de mal kapsamında değerlendirmek gerekir.⁴⁰

e. Elektronik Ticarete Akit Meclisi

İşletmeler arası elektronik ticaretin yeni bir uygulama şekli de elektronik pazar yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ham madde veya ürün sağlayan işletmenin kendisinin açmış olduğu web sitesinin genel olarak herkes yani bu alanla ilgilenen her işletme tarafından ziyaret edilmesine imkân tanındığı gibi, sadece şifreye sahip olan bayileri tarafından ziyaret edilerek gerçekleştirilen şekilleri de mevcuttur. Eğer sistem (web sitesi) herkese açık ve bu konu ile ilgilenen her işletmenin buraya katılıp işlem yapması mümkün ise bu tür sisteme *açık pazar yeri* adı verilmektedir. Sistemin kapalı olması ve sadece üye olan işletmelerin katılabilmesine imkân tanınması durumunda ise *kapalı pazar yeri*'nden söz edilmektedir.⁴¹ Satıcı firmanın satmış olduğu mallardan kaç adet kaldığı, bunların fiyatları, teslim şekilleri burada açıklanmıştır.⁴² Diğer taraflar arasında yapılan işlemler de yine aynı şekilde internette elektronik ortamda yapılmaktadır.⁴³

Elektronik Pazar yerlerinin aynı sektör içerisinde uzmanlaşıp yoğunlaşması durumunda meydana gelen sisteme *dikey pazar yeri* adı verilmektedir. Bu sistem genellikle bankacılık, taşımacılık, sigorta ve ağır sanayi dallarında faaliyet

³⁴ Dönmez, s. 29.

³⁵ İbnü'l-Hümâm, VI, 253, 254; Kâsânî, VI, 137.

³⁶ Savaş, s. 126.

³⁷ Falcıoğlu, s. 115, 116.

³⁸ Savaş, s. 127.

³⁹ Ünal/Başpınar, Mehmet/Veysel, *Şekli Eşya Hukuku*, Ankara 2008, s. 71.

⁴⁰ Savaş, s. 127.

⁴¹ Özdemir Kocasakal, s. 31.

⁴² Savaş, s. 99.

⁴³ bkz. Savaş, s. 100-104.

göstermektedir. Elektronik pazar yeri farklı sektörler tarafından oluşturulmuş ise bu durumda *yatay pazar yeri* kavramı ile ifade edilmektedir.⁴⁴ Buna göre internet ortamında açılan Web sitesi ve bu sitelerde oluşturulan yatay, dikey, açık, kapalı pazar yerleri, akit meclisini oluşturmaktadır. Sayılan bu akit meclislerini İslam Hukuku açısından değerlendirmeye tabi tutmayacağız; ancak bunların İslam Hukukuna uzak şeyler olmadığı kanaatinde olduğumuzu da belirtmemiz gerekir. Zira *hem meclisin dağılıkları topladığını* hem de *yazı ve elçinin* ulaştığı meclisin akit meclisi olarak kabul edilmesi neredeyse bunlarla bire bir aynı konumdadır. Dolayısıyla bunların İslam Hukuku için de geçerli olan akit meclisleri olduğu kanaatindeyiz.

B. Elektronik Ticaret Yoluyla Alım-satımlarda Kabz

Elektronik akit meclisinde siparişin ve sipariş verenin uygun bulunmasından sonra onay gerçekleşmekte ve bağlantı kurulmuş olmaktadır.⁴⁵

Elektronik ortamlarda ve tarafların iradelerinin bilgisayar ve internet aracılığı ile iletildiği sözleşmelerde mal teslimi, sözleşmenin tabiatı gereği klasik usullerle yapılmaktadır. Genellikle kurye, kargo ya da posta tercih edilmekle beraber alıcının malı bizzat depodan kendisinin kabzetmesi de mümkündür. Malın semeni ise farklı şekillerde kabzedilebilmektedir. Semeninin kabzı ise sözleşmenin elektronik ortamda kurulması sırasında elektronik ödeme araçlarından (visa card, master card vb.) birisi kullanılmak suretiyle internet üzerinden ve posta havalesi yoluyla yapılabileceği gibi, malın klasik usulde kurye ile teslimi sırasında teslim eden şahsa da yapılabilir.⁴⁶ Dijital ürünlerin teslim ve tesellümü ise elektronik posta üzerinden yapılması mümkündür.⁴⁷

C. Değerlendirme

İslâm toplumunun yaşaması, ayakta durması neye bağlı ise o toplumsal bir zarurettir.⁴⁸ Bu gün yoğun ticarî ilişkilerle yüklü dünyada internet, banka ve benzeri kurum ve teknolojiler yoluyla sınırlar ötesinde kabz olaylarının gerçekleşmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Aksi takdirde ne ekonomik yönden ne de teknolojik yönden ayakta durmak mümkün değildir.

Bir erkeğin bir kadına *hayatta isen seni nikâhladım* şeklinde mektup göndermesine karşılık kadının da hayatta olup şahitler huzurunda kabul ettim demesiyle nikâh akdedilmiş oluyor.⁴⁹ Ayrıca mektubun ulaşma ve elçiliğin ifa yeri akit meclisi olarak kabul edilmiş ve burada yapılan kabul ile akdin tamam olacağı belirtilmiştir.⁵⁰ Bu

⁴⁴ Savaş, s. 100.

⁴⁵ Savaş, s. 99.

⁴⁶ Savaş, s. 128.

⁴⁷ Savaş, s. 207.

⁴⁸ Karaman, “İslâm Açısından Borsa”, *Menkul Kıymetler Borsası*, s. 149.

⁴⁹ Bilmen, II, 37.

⁵⁰ Kâsânî, V, 138; Mergînânî, V, 411; İbnü'l-Hümâm, V, 462.

durumda elektronik ödeme araçları ve kurye İslâm Hukukundaki elçi/risale⁵¹ ve mektup/kitabe⁵² olarak değerlendirmemiz mümkündür. Mecelle’de geçen şu “ **الكتاب كالخطاب** ⁵³; *mükâtebe muhataba gibidir* meşhur fikhî kaide bu konuda dikkate değer. Çünkü internet de yazışmadan başka bir şey değildir, hatta alınan tedbirler sayesinde yazışmadan daha da güvenilirdir. Buradan da gaibler arasındaki yazışmanın hazırlar arasındaki konuşma gibi olduğunu anlıyoruz. Nasıl ki mektubun açılıp okunduğu ve elçinin⁵⁴ muhataba varıp elçiliğini ifa ettiği meclis akit meclisidir; internet, extranet, intranet gibi her türlü modern iletişim araçlarının konumu da bunlardan farksız hatta daha güvenilirdir. Günümüz İslam Hukukçularından merhum Ali el-Hafîf elçinin tebliğini her yenilemesinde ve mektup baki kaldıkça icabın da kaim sayılacağını ve yeni bir icab olduğunu kabul etmektedir.⁵⁵ Ayrıca fukaha özellikleri malın cinsi, miktarı, kalitesi gibi temel bilgilerle cehaleti ortadan kaldıracak şekilde tasvir edilerek akit meclisinde bulunmayan malın satışını mümkün kabul edilmektedir.⁵⁶

Tarafların güvenliği açısından e-ticaretin hukuki olmayacağı iddia edilirse bu her hususta geçerli olabilir. Meselâ mektubu getiren kimse yalancı olabilir, mektup gönderildiği iddia edilen şahıs tarafından gönderilmemiş olabilir, denebilir. Oysa elektronik ortam mektuba göre daha güvenilirdir. Çünkü icab ve kabulde bulunanlar için şifre ve elektronik imza⁵⁷ söz konusudur. Satın alınan mal geldiğinde semenin kuryeye teslimi ya da şifreli banka kartlarıyla (visa card, master card vb.) ödemenin yapılması söz konusudur. Ayrıca teâfî yoluyla alım-satımlarda iki bedelden birinin kabzının yeterli⁵⁸ görülmesi de bu konunun temellendirilmesinde önemli bir yere sahiptir.

Modern iletişim araçlarıyla yapılan akitlerin meşruluğu noktasında; İslam hukukçularının ortaya koyduğu tahlillere baktığımızda akitlerle ilgili çözümlere “maslaha” düşüncesini ve bunun zemini olan “zaruret”, “teysir” vb. prensipleri ölçü olarak aldıkları unsurunu gözden kaçırmamak gerekir.

⁵¹ Kâsânî, V, 138; Mergînânî, V, 411; İbnü'l-Hümâm, V, 462; İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz (v.1252/ 1836), *Haşiyetü Reddi'l-muhtar alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, İstanbul 1984, III, 14.

⁵² Kâsânî, V, 138; Mergînânî, V, 411; İbnü'l-Hümâm, V, 462.

⁵³ Ali Haydar Efendi, I, 151.

⁵⁴ Ali Haydar Efendi, I, 264.

⁵⁵ Hafîf, Ali, *Ahkâmu'l-muâmelât eş-şer'iyye*, Kahire ts. (Dâru'l-Fikri'l-Arabî), s. 178- 179.

⁵⁶ İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (v. 620/1223), *el-Muğnî* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî-Abdülfehtah Muhammed el-Hulv), Beyrut 1992, IV, 77.

⁵⁷ İnternet üzerinden sözleşmelerin kurulmasında hukuki güvenliğin sağlanması için, karşı tarafa iletilen bilgilerin (beyanın, mesajın) muhtevasının bütünlüğünün (integrität) sağlanması ve sözleşmenin diğer tarafının kimliğinin, kesin ve güvenilir şekilde tespit edilebilmesi gerekir. Ancak bu şekilde icab veya kabul beyanını şüpheye yer vermeyecek şekilde göndericiye izafe etmek mümkün olabilir. İşte bu güvenilirliği, günümüzde, açık anahtar kriptografisine dayalı dijital imza tekniği sağlayabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şenocak, s. 98-135.

⁵⁸ قَبْضُ أَحَدِ الْبَدَلَيْنِ كَافٍ لَانْقَادِ الْعَقْدِ بِاتِّعَاطِيهِ, Mahmud Hamza, (v. 1305/1636), *el-Ferâidü'l-behiyye fil-kavâ'id ve'l-fevâidi'l-fikhiyye*, Beyrut 1986, s. 51.

Bu araçlarla yapılan akitlerde icab anına, kabul anına ya da kabz anına dair güvenlik ve ispatla ilgili deliller daha sağlam ve somutlaştırılabilir, bunların ispatına dair hiç bir tereddüte ve şüpheye mahal yoktur. Çünkü her şey kayıt altındadır. Bu işlemleri yapan kayıtlar silinse bile kurtarma programlarıyla tekrar ortaya konulabilmektedir. Bu işlemlerin silinmesi ya da kaybolması söz konusu değildir.

II. Banka İşlemlerinde Kabz

Geçmiş ilk çağlara kadar uzanan, ortaklık esaslı malî aracı kurumların günümüze uyarlanmış şekli faizsiz bankalardır. Bu bankalar İslam tarihinde mevcut olan ve Beytü'l-mal, sarraflar, mudarebe akdi şeklinde işleyen uygulamaların günümüze uyarlanması olarak kabul edilebilir. Banka ve kambiyo işlemleri vasıtasıyla duruma göre hem hazırlar arasında hem de gaipler arasında akit hükümlerinin uygulanmasını ve banka hesaplarında kabzın nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışacağız.

A. Banka ve İşlemleri

Banka kendisinde malların; bazen alma yoluyla, bazen vedâ yoluyla ve bazen de farklı şekillerde dolaştığı bir mekândır. Banka İtalyanca sofranın anlamına gelen *Banko* kelimesinden gelmektedir. Yani alma, verme, değiştirme ve emanet olarak bırakma suretiyle parada tasarrufta bulunan yordur.⁵⁹

Faiz sistemine dayalı olarak kurulan ilk modern banka XII. yüzyılda hayata geçirilmiştir. İlk olarak Bendekiyye'de kurulmuş ve daha sonra da sırasıyla 1170'te İtalyada, 1401'de Bershalona'da ve 1609'da Amsterdam'da kurulan bankalar bunu takip etmiştir. XIX. Yüzyılda Avrupada gerçekleşen sanayi devrimiyle birlikte modern banka kurma hareketi bütün Avrupa'da yayılmıştır. İslâm Âleminde ise ilk faizli banka, 1898'de, Mısırda, *Mısır Milli Bankası* adı altında kurulmuştur.⁶⁰

İslâm Bankacılığı değişik alanlarda İslâm Hukukunun ışığı altında finansman ve yatırım işlerine doğrudan katılan ya da malî ve parasal işlemleri yerine getiren İslâmî malî kurumlardır.⁶¹ İslâm Bankacılığının, Türkiye'deki kullanılan ifadesiyle Katılım Bankalarının mantığı; alıcı tarafından hemen ödenmesi gereken bir karşılık olmaksızın, üretim faktörlerinin veya mal ve hizmetlerinin temini şeklindedir. İslâmî Finansman, ödenmesi sonraya bırakılmış üretim faktörlerini, malları veya hizmetleri temin etmenin bir adıdır.⁶²

⁵⁹ Tantâvî, Muhammed Seyyid, *Muamelâtu'l-bunuk ve ahkâmuhâ 'ş-şer'iyye*, Kahire 1997, s. 121, 122.

⁶⁰ Beki, Abdülaziz, *İslâmda Modern Ticari Meseleler*, Kayseri 1996, s. 98.

⁶¹ bkz. Rifaî, Fadi Muhammed, *el-Masarifu'l-İslâmiyye*, Beyrut 2004, s. 17.

⁶² Kahf, Monzer, "Islamic banking and development", (trc. Mustafa Acar), *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 4, Ankara 2003, s. 551.

İslâm Bankası bu işlemleri gerçekleştirirken “Venture Capital” sistemini kullanmaktadır. Venture Capital sistemi, İslâm Hukukundaki müteradifi olan “Mudarabe”den sonra -1990’da- ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu Venture Capital Şirketinin faaliyeti, İslâm Bankalarının ana faaliyetidir.⁶³ *Muşâraka*’dan bahsederken asıl olan kâr- zarar ortaklığıdır, bankaya başkalarının ortak olmasıdır. *Mudaraba*, *muşâraka*, *venture capital de* kâr-zarar paylaşımı esasına dayanır. Bunlar İslâm Bankacılığında, genel olarak, yatırımlar *el-İstismâr* (الاستثمار), adı altında toplanmaktadır.⁶⁴

Bankalar veya yerel sarraflarda parayla işlem yapılması genel itibariyle iki şekilde gerçekleşmektedir:

Birincisi: Banka temsilcisinin satmak istediği parayı ödemesi mukabilinde istediği döviz almasıyla gerçekleşen işlemdir. Böyle bir işlemde karşılıklı kabzetme devam ettiği müddetçe bir sorun yoktur, meclis uzasa da akit tamam olur.⁶⁵

İkincisi ise:

1) Müşterinin, kendi cari hesabına⁶⁶ veya katılım hesabına⁶⁷ (mudarebe veya şirket) kaydedilmek üzere İslâm Bankasına ödediği bir miktar parayı bankanın müşterinin cari hesabına kaydetmesiyle banka borçlu olur. Bu kaydetme bankanın bir tür kabzıdır. Mudarabe veya şirket gibi katılım hesabı olması durumunda da mudarib veya ortak olur.

2) Müşteri kendi özel hesabına döviz (dolar, euro vb.) olarak kaydedilmek üzere bankaya ödediği bir miktar parayı banka teslim alarak tahvil işlemlerini, yani yatırılan paraya mukabil olan dövizlerde sarf işlemi gerçekleştirerek karşılığı olan miktarı müşterinin özel hesabına girdikten sonra müşteriye yapılan işlemin belgesini verir. Bu tür gerçekleşen sarf işlemi zimmette gerçekleşiyor kabul edildiğinden caizdir.⁶⁸ Zira Bakî’ hadisinde⁶⁹ anlatılan olayda Hz. Peygamber İbn Ömer’e, günün rayiç kurunun esas alınması şartıyla, zimmete bulunan bedel yerine başka cins bir para verilmesinde

⁶³ “Venture Capital” kavramı ve İslâm bankacılığı ile ilişkisi için bkz. Bayındır, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, İstanbul 2005, s. 107- 113.

⁶⁴ Tantâvî, s. 124; Çizakça, Murat, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993, s. 31, 32.

⁶⁵ Karadâğî, *a.g.m.*, s. 589, 590, 591.

⁶⁶ Türk Lirası ve döviz cinsinden açılabilen ve talep anında kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği taşıyan, karşılığında hesap sahibine kâr veya her ne isim altında olursa olsun bir bedel ödenmeyen hesap türüdür. bkz. Atıcı, Mahmut, *Sorularla Özel Finans Kurumları ve Bankacılık*, İstanbul, 1990, s. 362- 366.

⁶⁷ Kurum, çeşitli vadelerle toplanan fonları birlikte kullanma hakkına sahiptir. Bu durumda her vade grubu kâr ve zarardan katkısı oranında pay alır. Hesap sahibi ancak kendi vade grubuna isabet eden kâr dağıtımında hak sahibi olur. bkz. Atıcı, s. 366.

⁶⁸ İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (v. 595/1198), *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* (thk. Abdülmecid Tu'me Halebî), Beyrut 1997/1418, II, 200; İbn Kudâme, IV, 53.

⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Büyû‘ ve icârât”, 14.

sakınca olmadığını ifade etmiştir. Böyle bir durumda Hz. Peygamber (s.a) taraflar ayrılmadan işlemin tamam olmasını şart koşmuştur. Bu tür bir muamele, *zimmette sarf* niteliğindedir. Dubai’de yapılan *İslâm Bankası Konferansında* alınan kararlar da bu konuyu destekleyen mahiyettedir. Şöyle ki: *Döviz alım-satımları için özel muamelelerde devamlılık gözetilir, bu durum banka işlemlerinin açıklanmasında açık bir şekilde yapılır. Bu konularda İslâm Hukukunun sarf hükümleri tatbik edilir.*⁷⁰

3) Tahvil işlemlerinde paranın doğrudan doğruya nakit olması veya çek olarak havale edilmesi aynı konumdur. Paranın nakit olarak ödenmesi halinde; müşterinin, havale yapacağı kimsenin para birimine çevrilmesi için bankaya bir miktar para ödemesiyle paranın havale yapılan kimsenin hesabına girmesi veya kendisine havale yapılan kimsenin doğrudan parayı alması şeklinde yapılan kabz işlemi caizdir. Çünkü müşterinin tahvil kâğıtlarını alması ve havale edilen miktarın tespit edilmesi kabz konumundadır. Bankanın bir başkasına havale yapması süftece konumundadır.⁷¹ Süftece de fakihlerden bir kısmına göre caizdir.⁷²

Müşterinin *çek yoluyla* havale etmesi de üç şekilde gerçekleşir:

1) Müşteri parayı tahsil edecek bankanın şubenin adına yazılmış olan çeki vermesiyle banka şubesi, çek yazanla yazılan arasında ilk hesabın eksilmesinden dolayı düzenleme işlemi yapar ve çekin kıymetini ikinci kişinin hesabına izafe eder veya ikinci kişi hesaba izafe edilmeden parayı nakit olarak teslim alır. Bu havale işlemi de sahihtir. Teslim ve tesellüm işlemleri banka ve müşteri arasında sahih bir şekilde gerçekleşmiştir.

2) Müşteri yazılmış olan çeki bankanın diğer şubelerinden birine sunar, banka şubesi de çeki yazanla çekten faydalanacak olan kimse arasında borçluluk işlemlerini gerçekleştirir. Bu işlem de caizdir, çünkü bir bankanın zimmetinde gerçekleşen mali bir işlem, diğer şubelerinde de gerçekleşmiştir, kabz işlemi meşrû bir yöntemle meydana gelmiştir.

3) Müşteri yazılmış olan çeki başka bir bankaya takdim eder. Banka çeki müşterinin hesabına *vedîa* olarak bırakır. Sonra çekin ait olduğu diğer bankadan kıymetini tahsil işlemini *takas odasında* gerçekleştirir.⁷³

Bu havale işlemi, bankanın kendisiyle çalışan müşterinin nakit olarak veya çek ile havale edilmesini istediği miktarı, başka bir bankaya veya herhangi bir bölgedeki

⁷⁰ Karadâğî, *a.g.m.*, s. 589.

⁷¹ Karadâğî, *a.g.m.*, s. 589, 590.

⁷² Şâfîî, Muhammed b. İdris (v. 204/819), *Kitâbu'l-Ûm*, (thk. Ali Muhammed-Adil Ahmed) Kahire 1961, III, 30; Serahsî, Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (v. 483/1090), *el-Mebsût*, İstanbul 1983, XIV, 37; Kâsânî, X, 599; İbn Kudâme, IV, 354.

⁷³ Karadâğî, *a.g.m.*, s. 590.

şahsa havale işlemini gerçekleştirmesiyle olmaktadır. Bu işlem ya belgelerle yapılır ya da telex, faks, telefon ve benzeri şekillerle yapılır, hepsi için de aynı durum söz konusudur. Havale ile ilgili bu işlemler, fakihlerin bir kısmının caiz gördüğü süftece işleminin esasları dikkate alınarak şekil almaktadır. Banka çekinin ve seyahat çekinin kabzının paranın kabzı konumunda olması hakkında çekinilecek bir durum yoktur.⁷⁴

B. Hükâmî Kabz

Hükâmî kabz fakihlere göre; gerçekte hissedilmese de zaruretler ve buna sevkeden sebepler nedeniyle gerçek anlamdaki kabzın yerini tutar. Bu kabzın dikkate alınması, takdîrî ve hükâmîdir. Gerçek kabzın hükümleri hükâmî kabza da uygulanır; burada üç hal söz konusudur:⁷⁵

a- Hanefî mezhebine göre tahliyeyle menkullerin kabzı, gerçek anlamda kabzedilmese bile fiilî yapılmış kabz gibidir. Tahliye ile yapılan kabz hükâmî kabzdır ve hakiki kabzın hükümlerine tabidir.⁷⁶ Hanbelîler'e göre gaiblik, yani hazır olmayanın hükümüyle hazır olanın hükümü bir değildir. Mebû'in gaib olması, onu tahliye etmekle kabzedilmiş olarak kabul edilmez.⁷⁷

b- Kabz etmek gerektiğinde kabzedenle teslim eden aynı kişi olursa; kabz, niyete göre gerçekleşir. Alacaklının elindeki malda borçlunun hakkı olması halinde borcuna mukabil kendi adına alması için alacaklıya borçlunun izin vermesiyle kendisi için kabz etmiş olur. Bu bir babanın elindeki oğlunun malını satın alacağı zaman kendisinden kendisi için kabz etmesi gibidir.⁷⁸

c- Borç verenin zimmeti, alacağının misli olan bir şeyle, hükmen ve takdiren borçlunun lehine meşgulse, borç veren alacağı için kabzeden olarak kabul edilir. Çünkü zimmette sabit olan malda, borçlu hak iddia ettiği zaman, borç verenden mislini yeni bir akidle veya iki deynden birinin gerektirdiğiyle alır.⁷⁹ Bunlar da zimmette gerçekleşen hükâmî kabzdır.

Bankacılık işlemlerinde yapılan kabz da bunların gelişmiş şeklidir ve bunlar gibi hükâmî kabzdır. Zira zimmetteki malın, cinsini ve vasıflarını söylemekle satış sahihtir. Burada iki karşılıktan birinin belirlenmesi gerekir, aksi takdirde deyn ile deynin satışı olur ki bu da batıldır. Fakat selem aktinin hilafına, aynı mecliste kabzedilmesi şart

⁷⁴ Karadâğî, *a.g.m.*, s. 591.

⁷⁵ "Kabz", *Mv. F.*, XXXII, 263.

⁷⁶ Kâsânî, V, 244; İbn Âbidîn, IV, 562, 563; Ali Haydar Efendi, II, 429.

⁷⁷ Â'nî, Muhammed Rıza Abdulcabbâr el-Â'nî, "Kabz", *MMFİ*, Mekke 1990, s. 504.

⁷⁸ "Kabz", el-Mevsûat'ul-fikhiyye (*Mv. F.*) (nşr. Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye), Kuveyt 1995, XXXII, 263.

⁷⁹ "Kabz", el-Mevsûat'ul-fikhiyye (*Mv. F.*) (nşr. Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye), Kuveyt 1995, XXXII, 263.

koşulmaz, tayin etmek kabz konumundadır. Çünkü selemde semenin aynı mecliste kabzedilmesi şart koşulur.⁸⁰

Gaib olan malın satışı hakkındaki görüşleri üç ayrı madde altında özetleyebiliriz:

a- Şâfiî mezhebine göre, gaib olan eşyanın satışı, sahih değildir. Zira Ebû Hüreyre'den nakledilen: “أن رسول الله (ص) نهى عن بيع الغرر”⁸¹; Hz. Peygamber (s.a) gararlı olan satışı yasaklamıştır, hadis-i şerifine göre bu da gararlı bir satış aktidir. Bu sebeple *selemde* de olduğu gibi sıfatı bilinmeyen şeyin satışı sahih değildir. Şâfiînin kavli kadîmine göre; her ne kadar satılan malın sıfatı bilinmese de yapılan akit bir malın satışının aktidir ve sahihtir.⁸²

b- Nehaî (v. 96/714), Şâ'bî (v. 104/723), Ebû Hanîfe, Sevrî (v. 161/778) ve diğer rey ehline göre; vasıfları söylenildiği zaman gaib olan eşyanın satışı sahihtir. Fakat müşteri malı gördüğü zaman, mal bu sıfatlara sahip olsa da olmasa da muhayyerdir.

c- İbn Sirîn, İmam Mâlik, Abdullah b. Hasan, Ebû Sevr, Ahmed b. Hanbel'e göre; gaib olan malın satışı sahihtir, fakat müşteri malı gördüğü zaman, anlatılan vasıflar malda yoksa muhayyerdir, vasıflar varsa muhayyer değildir.⁸³

Gaib olan malın satışının sahih olduğunu söyleyenler; “و أحل الله البيع”; Allah alışverişi helal kıldı...⁸⁴ ayetini delil getirmişlerdir. Âmm olan bu ifadeyi de; ancak Kur'andan, sünnetten bir nas ya da icma âmm olmaktan çıkarabilir. Sünnetten delilleri ise; “من اشترى شيئاً لم يره فهو بالخيار، إذا رآه إن شاء أخذه و إن شاء تركه”⁸⁵; görmediği şeyi satın alan kimse onu gördüğü zaman muhayyerdir; dilerse alır, dilerse terk eder hadisi ve Ebû Hüreyre'nin (v. 59/679): “من اشترى شيئاً لم يره فهو بالخيار إذا رآه”⁸⁶; görmediği şeyi satın alan kimse onu gördüğü zaman muhayyerdir; şeklinde rivayet ettiği hadistir. Zira görülmeden satın alınan cevizin, narın ve bademin durumu mevcut olmayan/gaib olan şeyin satışının sahih olduğunun delilidir.⁸⁷

Banka hesabında karşılıklı kabzetme hükmi kabzdan başkası değildir. Banka hesabındaki zimmetlerin borçla meşgul olması söz konusudur. Borçlunun borcu olan parayı, başka bir para birimiyle ödemesi akit meclisinde olması şartıyla caizdir. Fakat parayı akit meclisinde verme şartı borç veren için bağlayıcı değildir. Çünkü borçlu olan kimsenin zimmetinde paranın sabit olması, hükmen kabzdır. Bu durumda borç veren

⁸⁰ Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri (v. 676/1277), *el-Mecmu'*, Riyad 2003/1423, IX, 301; Abdullah, Muhammed Abdullah, “el-Kabz”, *MMFİ*, Mekke 1990, s. 551.

⁸¹ Müslim, “Müsâkât”, 2; İbn Mâce, “Ticârât”, 23.

⁸² İbn Rüşd, II, 155; Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 348, 349; Abdullah, s. 552.

⁸³ İbn Rüşd, II, 155; İbn Kudâme, IV, 77; Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 301; İbn Âbidîn, IV, 593-594; Abdullah, s. 551.

⁸⁴ Bakara, 2/275.

⁸⁵ Zeylaî, IV, 9.

⁸⁶ Zeylaî, IV, 9.

⁸⁷ Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 348; Abdullah, s. 552.

sanki sarf akdinden önce parayı almış ve ikinci kez teslim etmiş gibidir. Ayrıca zimmette yapılan sarf akdi, caiz görülmüştür.⁸⁸ Banka hesaplarıyla yapılan alım-satımlarda da söz konusu olan, zimmette yapılan sarf akdinden başka bir şey değildir.

Ayrıca bedellerin hükmen veya hakikaten kabzedilmeden önce akit meclisinin dağılması durumunda, borcun borç ile satışı caiz olarak kabul edilmiştir. Bir kimse dinar karşılığında dirhem satın aldığı anda bedeller hazır olmasa, daha sonra bir akit meclisinde bunları ödeyip ayrılmaları caizdir.⁸⁹

Abdullah b. Ömer'in bâkideki deve ticaretindeki ödeme şekli -... *dinar karşılığında satıp dirhem ödüyoruz; dirhem karşılığında satıp dinar ödüyoruz. Rasulullah (s.a) de; ayrılırken aranızda alacak verecek kalmamak üzere günün fiyatı ile almanda bir sakınca yoktur buyurdu*-⁹⁰ Şevkânî'ye (v. 1250/1834) göre; zimmetteki para birimiyle başka bir para biriminin değiştirileceğine delil olarak kabul edilir; görünürde bedeller hazır değil gibidir. Zimmette olan şeyin mevcut olan gibi olmasındandır.⁹¹

Hanefiler, Mâlikîler, Şâfîîlerden Sübkî ve Hanbelîlerden İbn Teymiye'ye göre; bir kimsenin bir başka kimsenin zimmetinde dinar olan alacağı dirhem olarak zimmette birbirleriyle sarf yapılmak suretiyle ödenebilir. Böyle bir sarf akti sahihtir. Kabzdan önce dirhemler telef olsa bile akit batıl olmaz. Her ikisinin de borcu, gerçek kabza ihtiyaç duyulmadan düşer. Sarf akdinde bedellerin karşılıklı kabzı, icma ile şarttır. Fakat buradaki kabz hakiki kabz değil, hissi kabz/hükmi kabzdır. Zira *mevcut olan zimmet, mevcut olan mal gibidir; zimmetinde borçlu olan kimse kabzetmiş gibidir*.⁹² Fakat bu görüşe, Şâfîîler ve Hanbelîler karşı çıkmışlardır. Onlara göre iki bedelden biri veya her ikisi hazır olmadıkça zimmetteki *sarf caiz* olmaz.⁹³

Banka hesabından alım-satımlarda Abdullah b. Ömer (r.a)'ın yapmış olduğu işten farklı bir şey değildir; sadece onun biraz daha geliştirilmiş, yoğunlaştırılmış ve küreselleşmiş şeklidir. Günümüzdeki büyük çaplı ve hızla gelişen ticari şartlar, uygulamalar dikkate alındığında bu görüşün ihtiyaçları daha iyi karşılayacağı düşünülebilir. Çünkü küreselleşen dünyada insanların sınırlar ötesinden ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri bulmaları, onları satın alıp kabzetmeleri, karşılıklı ödemeleri, ancak bu görüş dikkate alındığında mümkün olmaktadır. Kaldı ki Hz.

⁸⁸ Beğavî, Muhammed el- Hüseyin b. Mesûd (v. 516/1122), *Şerhu's-sünne* (thk. Şuayb Arnaut-Muhammed Züheyr Şaviş), Beyrut 1983, VIII, 113; Nevevî, *el-Mecmu'*, X, 98; Hammad, *a.g.m.*, s. 727, 728.

⁸⁹ İbn Mâze, Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (v. 616/1219), *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (thk. Abdülkerim Sami el-Cündî), Riyad 2004, IV, 292.

⁹⁰ Ebû Dâvud, "Buyû' ve'l-İcâre", 14; Nesâî, "Buyû'", 52.

⁹¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1255/1834), *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, Kahire 1413/1993, V, 174.

⁹² Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî (v. 1101/1689), *el-Harâşî alâ Muhtasarı Sîdi Halîl*, (Dâru Sâdr), Beyrut ts., V, 234.

⁹³ Nevevî, *el-Mecmu'*, X, 99; Hammad, Nezih Kemal, "el-Kabzu'l-hakîkî ve'l-hükmi", *MMFİ*, Mekke 1410/1990, s. 726-728.

Peygamber (s.a) istisna olarak *arâyanın* satışını⁹⁴ toplumun ihtiyacı sebebiyle yasaklamamış ve ruhsat vermiştir.

C. Hesaba Kaydetme

Bankanın yaptığı tahvil işlemleri, bankanın icra edeceği kayıt işlemiyle tamamlanır. İki şahsın hesapları arasında borçluluk işlemleri başlayınca müşterinin hesabından bir başkasının hesabına nakli kaydetmek suretiyle bu işlemi gerçekleştirir. Müşterinin, borçlandığı kimsenin hesabına, borcu olan miktarı havale etmesini bankaya emretmesi işlemi hesaba kaydetmedir. Bu işlemler, aracı bankanın huzurunda karşılıklı vekil tayin etmeyle emreden hesabından alacaklının hesabına, nakit para olarak geçirilmesiyle meydana gelir. Hangi yolla olursa olsun banka aracılığı ile yapılan bütün işlemler, yeni işlemlerdir.⁹⁵

Hesaba kaydetmede dikkat çeken hususlardan biri de çekin kaybolma, gasbedilme ve çalınma gibi tehlikelere maruz kalması durumunda, çekin ödenmesine bedel olarak çek kesen kimsenin cari hesabına⁹⁶ çekin kıymetinin kaydedilmesi şart koşulur. Bu yol çekin hamilinin bankada cari hesabının olmasını gerektirir. Adına çek kesilen muhatap, -bu genelde banka olur- çekin kıymetini yazılı olarak düşülen kayıt yoluyla çekin karşılığını düzenler.⁹⁷

Hesaba kaydetme işi, dövizlerin karşılıklı değiştirilmesinde kabz hükmündedir. Bankanın mücerret olarak parayı nakletmesi veya havale etmesi, bizzat aracı bankanın borçlu olan müşteriyle alacaklı olan müşteri arasında, karşılıklı vekilliklerini yapmak suretiyle yaptığı işlem fiilen yapılan kabz işlemi gibidir.⁹⁸

Burada yapılan kabz fıkıh kaynaklarında geçen; “sarf akti yapan kimseler karşılıklı olarak bedelleri kabzetmeden ayrılırlarsa sarf fasittir;” kaidesine ters değildir. Zira Hanefîler’e göre buradaki kabzdan kastedilen şey, hadisteki “*يداً بيداً*”e göre değerlendirildiğinde, tayin etmedir. Elden maksat işlemin peşin yapılmasıdır. Bu sebeple ribevî mallardan buğdayın arpayla misli misline olarak, biri diğeriyle satılması durumunda tayin etme kabzdir. Fakat para konusunda bu geçerli değildir. Çünkü Hanefîler’e göre para tayin ile taayyün etmez, dolayısıyla karşılıklı kabzedilmesi gerekir; karşılıklı kabzedilmeden önce tayin edilemez.⁹⁹

⁹⁴ bkz. Atalay, s. 124.

⁹⁵ Sübeytî, Ebu’l-Hasan Takiyüddin Ali b. Abdilkafi b. Ali, (v. 756/1335), *Teklimetü’l-Mecmu’ şerhi’l-Muhezzeb li’ş-Şirazi*, (Dârü’l- Fikr), Beyrut, ts., s. 658- 660.

⁹⁶ Bu hesaplar; TL veya döviz cinsinden açtırılan, talep anında kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği taşıyan, karşılığında herhangi bir faiz veya kâr ödenmeyecek olan gerçek ve tüzel kişilere ait fonlardır. bkz. Akın, Cihangir, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, İstanbul 1986, s. 288.

⁹⁷ el-Meni’, Abdullah b. Süleyman, “Hükmü Kabzı’ş-şik”, *MMFİ*, Mekke 1990, s. 677, 678.

⁹⁸ Sübeytî, s. 660, 661.

⁹⁹ İbn Nuceym, VI, 141; el-Meni’, s. 693, 694, 695.

İbn Ömer'in Bakî'de deve satması konusundaki rivayet ettiği hadis¹⁰⁰ de hesapta farklı döviz işlemlerinin yapılabileceğini desteklemektedir.

Diğer bir rivayette de:

«كنا نبيع الإبل بالبقيع كنا نبيع بالذهب و نقضي بالورق و نقضي الذهب، فسألت النبي صلعم عن ذلك»¹⁰¹ şeklinde; başka bir rivayette de «فقال: لا بأس إذا كان بسعر يومه، إذا تفرقتما و ليس بينكما شيء»¹⁰² olarak geçmektedir.

Buradaki Abdullah b. Ömer'in yaptığı tasarrufun doğrudan doğruya zimmette gerçekleştiği ortadadır, görünürde şekli, fiilen yapılan bir kabzetme söz konusu değildir. Günün fiyatıyla, zimmetteki olan dinar borçları, karşılığı olan dirhemle kapanmaktadır.

Bundan dolayı kabzin sınırı mülkiyetin ispatıdır, şekle bakılmaz. Öyleyse sarf aktinin zimmette gerçekleşmesi caizdir. Birinin deyn olması diğerinin nakit olması veya her ikisinin de deyn olması durumu değiştirmez. Buna göre; hesaptaki sarf akti konusunda, müddî hesaba yatırdığı günün tarihini taşıyan îdâ belgesini kabzeder, banka yabancı dövizin dengi olan kıymeti îdâ gününün fiyatını dikkate alarak müşterinin hesabına kaydeder. Bu da müşterinin hakkının banka yoluyla belirlenmesi yönünden kabzdır.¹⁰³

Ayrıca bu hadisler, zimmetteki paranın birbiriyle değiştirilmesine delil olarak gösterildiği gibi kabzetmeden önce semende tasarrufta bulunmaya delil olarak da gösterilmiştir.¹⁰⁴ Günümüzde tedavülde olan çek, seyahat çeki, kambiyo ve benzerleri de hadiste ifade edilen işlemlerden farklı değildir.

Sonuç

Modern hayatın beraberinde gelen teknolojik ve ilmi değişiklikler, daha önceden bilinmeyen yeni meselelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca fıkın tatbikat sahasından uzaklaştırılmış ve hayattan dışlanmış olması da ister istemez fikhi tefekküre yansımıştır. Bu durum ticarete de doğrudan etki etmiş ve uygulanabilirliğinde sanki birtakım problemler var gibi algılanmıştır. Bu sebeple ihatalı bir tasvir, açıklama ve yorumlamaya ihtiyaç vardır.

Bu ihtiyacın en aktif olduğu alanlardan birisi de ticarettir. Günümüzde oldukça yaygın olan elektronik ortamda yapılan akidlerde; akid meclisi, icab, kabul ve icaba davet gibi alanlarda sanki yetersizlik var gibi görülmektedir. Hâlbuki *akid Meclisi*

¹⁰⁰ Şevkânî, V, 186.

¹⁰¹ Ebû Dâvud, “Buyû‘ ve'l- İcâre”, 14; Nesâî, “Buyû‘”, 52; Şevkânî, V, 186.

¹⁰² Askalânî, İbn Hacer Ebü'l- Fazl Şehabeddin Ahmed (v. 852/1448), *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (tsh. Muhammed Fuad Abdül Bakî- Muhibbüddin el- Hatib) Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, IV, 380.

¹⁰³ Nevevî, *el-Mecmu‘*, X, 100; el-Meni', s. 693, 694, 695.

¹⁰⁴ Şevkânî, V, 186.&

*pazarlık için olununan içtima'dır,*¹⁰⁵ *meclis dağınkırları toplar,*¹⁰⁶ gibi kurallar dikkate alındığında elektronik ortamda yapılan akid meclisi, icab, icaba davet, kabul, kabz gerçek ortamda yapılmış hükmündedir.

Gaibler arasında, elçiyle ve risale/mektupla yapılan akidleşmelerdeki akid meclisi, icab, kabul, kabzın durumu da elektronik/sanal ortamda yapılan akidleşmelerin gerçek ortam gibi olduğuna bir delildir.

Günümüzde yüklü miktarlarda para ödemelerinin yapılması, sınırlar ötesinden yüksek miktarda mal alımları akidleşmenin hazırlar arasında yapılmasına imkân vermemektedir. İnsanların maslahatı gereği yazıda, teatide, işarette, sukutta ve elçide kabul edildiği gibi elektronik ortam da hazırlar gibi kabul edilmelidir. Burada asıl prensip rıza/teradinin¹⁰⁷ gerçekleşmesidir.

Kaynakça

Abdullah, Muhammed Abdullah, “el-Kabz”, *MMFİ*, Mekke 1990.

Akın, Cihangir, *Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma*, İstanbul 1986.

Ali Haydar Efendi (Küçük), (v.1354/1935), *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul 1330.

Â'nî, Muhammed Rıza Abdulcabbâr el-Â'nî, “Kabz”, *Mecelletü Mecmei' Fıkhi'l-İslami*, Mekke 1990.

Atalay, Arif, *İslam Hukukunda Kabz*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2012.

Askalânî, İbn Hacer Ebü'l- Fazl Şehabeddin Ahmed (v. 852/1448), *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut.

Atıcı, Mahmut, *Sorularla Özel Finans Kurumları ve Bankacılık*, İstanbul, 1990.

Bayındır, Servet, *İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, İstanbul 2005.

Beğavî, Muhammed el- Hüseyin b. Mesûd (v. 516/1122), *Şerhu's-sünne* (thk. Şuayb Arnaut-Muhammed Züheyr Şaviş), Beyrut 1983.

Beki, Abdülaziz, *İslâmda Modern Ticari Meseleler*, Kayseri 1996.

¹⁰⁵ Mecelle, m. 181.

¹⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, VI, 253, 254; Kâsânî, VI, 137.

¹⁰⁷ Nisâ, 4/29.

Çizakça, Murat, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993.

Desûkî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafe (v. 1230/1815), *Haşiyetü'd-Desûkî alâ's-Şerhi'l-kebîr*, Darü'l- Fikr, yy. ts..

Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 1993.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları İle Yapılan Akitler”, *İLAM Araştırma dergisi*, Sayı: 1, Ocak-Haziran1996.

Düreynî, es-Seyyid Neş'et İbrahim (v. 206/823), *et-Terâdî fî ukûdi'l-mubâdelât el-mâliyye*, Cidde 1402/1982.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünen*, İstanbul 1981.

el-Meni', Abdullah b. Süleyman, “Hükmü Kabzı's-şîk”, *MMFİ*, Mekke 1990.

Falcioğlu, Mete Özgür, *Türk Hukukunda Elektronik Satım Sözleşmesi ve Kuruluşu*, Ankara 2004.

Haffif, Ali, *Ahkâmu'l-muâmelât eş-şer'iyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ts.

Hammad, Nezih Kemal, “el-Kabzu'l-hakîkî ve'l-hükmî”, *MMFİ*, Mekke 1410/1990.

Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî (v. 1101/1689), *el-Harâşî alâ Muhtasarı Sîdî Halîl*, (Dâru Sâdr), Beyrut ts.

Hattâb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (v.954/1547), *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*, yy. 1398/1978.

<http://enformatik.com.edu.tr/bulusumsozluk.htm>

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz (v.1252/ 1836), *Haşiyetü Reddî'l-muhtar alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, İstanbul 1984.

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (v. 620/1223), *el-Muğnî* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî-Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Beyrut 1992.

İbn Mâze, Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (v. 616/1219), *el-Muhîtu'l-Burhânî fî'l-fikhî'n-Nu'mânî* (thk. Abdülkerim Sami el-Cündî), Riyad 2004.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed Mısırî (v. 970/1563), *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Kahire 1311.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (v. 595/1198), *Bidayetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* (thk. Abdülmecid Tu'me Halebî), Beyrut 1997/1418.

İbnü'l-Hümâm, Kemaluddin Muhammed b. Abdilvâhid Sivasî (v. 861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

İbrahim, Muhammed Akle, "Hukum'ü icrâi'l-ukûd bi vesâili'l-ittisâl el-hadîse/el-hâtif, el-bark, et-teleks fî dav'i'ş-şeriâ ve'l-kanûn", *Mecelletü'ş-şeriâ ve'd-dirâsât el-islâmiyye*, Kuveyt Üniversitesi İslâm Hukuku ve İslâm Araştırmaları Fakültesi yayını, yıl: 3, sayı: 5, Kuveyt 1986.

"Kabz", *el-Mevsûat'ul-fikhiyye (Mv. F)*, nşr. Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1995.

Kahf, Monzer, "Islamic banking and development", (trc. Mustafa Acar), *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, sayı: 4, Ankara 2003.

Karadâğî, Ali Muhyiddin, "el- Kabz", *MMFİ*, sy. VI/1, Mekke 1990.

_____ *Mebdeü'r-rızâ fî'l-ukûd/Dirâse mukaarane fî'l-fikhi'l-islâmî ve'l-kanûni'l-medenî*, Beyrut 1406/1985.

Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1991.

_____ "Menkul Kıymetler Borsası", *İslâm Açısından Borsa* (haz. Muharrem Karslı), İstanbul 1994.

Kâsânî, Alauddin Ebû Bekir b. Mes'ud (v. 587/1191), *Bedâi'u's-sanâi fî tertibi'ş-şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Mahmasânî, Subhî, *en-Nazarriyyetü'l-âmmeli'l-mûcebât ve'l-ukûd fiş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1987.

Mahmud Hamza (v. 1305/1636), *el-Ferâidü'l-behiyye fil-kavâ'id ve'l-fevâidi'l-fikhiyye*, Beyrut 1986.

Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî (v. 261/875), *Sahîhu'l-Müslim*, İstanbul 1981.

Nesâî, Ahmed b. Ali (v. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul 1981.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri (v. 676/1277), *el-Mecmu'*, Riyad 2003/1423.

Özdemir Kocasakal, Hatice, *Elektronik Sözleşmelerden Doğan Uyuşmazlıkların Çözümünde Uygulanacak Hukukun ve Yetkili Mahkemenin Tespiti*, İstanbul 2003.

Rifaî, Fadi Muhammed, *el-Masarifu'l-İslâmiyye*, Beyrut 2004.

Savaş, Abdurrahman, *İnternet Ortamında Yapılan Sözleşmeler*, Konya 2005.

Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed (v. 1391/1971), *Masâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1990.

Serahsî, Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (v. 483/1090), *el-Mebsût*, İstanbul 1983.

Sübeytî, Ebu'l-Hasan Takiyüddin Ali b. Abdilkafi b. Ali, (v. 756/1335), *Teklîmetü'l-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li'ş-Şirazî*, (Dârü'l- Fikr), Beyrut, ts.

Şâfî, Muhammed b. İdris (v. 204/819), *Kitâbu'l-Üm*, (thk. Ali Muhammed-Adil Ahmed) Kahire 1961.

Şenocak, Zarife, “Dijital İmza ve Dijital İmzanın Borçlar Kanunu Hükümleri Açısından Ele Alınması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2001.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1255/1834), *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, Kahire 1413/1993.

Tantâvî, Muhammed Seyyid, *Muamelâtu'l-bunuk ve ahkâmuhâ'ş-şer'iyye*, Kahire 1997.

Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, Selâhattin Sulhi/ Sermet/ Haluk/ Atillâ, *Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul 1988.

Uyumaz, Alper, Elektronik Sözleşmelerin WEB Siteleri Aracılığıyla Kurulması ve Bu sözleşmelerin İfası, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, İzmir 2007.

Ünal/Başpınar, Mehmet/Veyssel, *Şekli Eşya Hukuku*, Ankara 2008.

Yavuz, Cevdet, *Türk Medeni Kanunu*, İstanbul 2008.